

УДК 327.3

Геополітичний процес у державній системі міжнародних відносин

О.В. ДАШЕВСЬКА

Дніпропетровський університет імені Альфреда Нобеля, м. Дніпропетровськ, Україна,
E-mail: dashevskay@mail.ru**Авторське резюме**

Виступаючи об'єктивними засадами визначення національно-державних інтересів, співвідношення сил на міждержавному, регіональному та локальному рівнях, розробки геополітичних моделей поведінки, геополітичний процес та його фактори впливають і на внутрішній розвиток держави.

Метою статті є виділення місця геополітики в державній системі, обґрунтування роботи/дії геополітичного процесу та його впливу на розвиток міжнародних відносин. Методологічними засадами виступив системний підхід.

Результати дослідження показали, що державу як систему можна представити у вигляді внутрішньої та зовнішньої підсистем, інтегративну функцію між якими буде відігравати геополітика. Розроблено механізм роботи або дії геополітики: елементи внутрішньої підсистеми дають певні входні сигнали, які геополітика обробляє і видає набір сигналів для зовнішньої підсистеми, елементи якої їх реалізують, формуючи при цьому набір сигналів уже для внутрішньої підсистеми. Визначено, що геополітичний процес є двостороннім та безперервним. Геополітичний процес забезпечується постачальниками, виробниками і споживачами. Запропоновано перелік факторів геополітичного процесу та їх змістове наповнення: інформаційний; політико-військовий; економічний; соціально-демографічний; географічний.

Зроблено висновок, що геополітичний процес та геополітичні фактори виступають базовими категоріями сучасної геополітики, без їх врахування неможливо здійснити ні геополітичний аналіз, ні розробити геополітичну модель поведінки держави.

Ключові слова: геополітика, геополітичний процес, геополітичні фактори, державна система, внутрішня та зовнішня політика, міжнародні відносини.

Geopolitical processes in the state system of international relations

O.V. DASHEVS'KA

Alfred Nobel university in Dnipropetrovsk, Dnepropetrovsk, Ukraine,
E-mail: dashevskay@mail.ru**Abstract**

Speaking objective principles determining the national public interest, the balance of power at the international, regional and local levels, developing geopolitical behaviors geopolitical process and its factors influence the internal development of the state.

The article is the allocation of seats in the state system geopolitics, substantiation work / action geopolitical process and its impact on the development of international relations. Methodological bases made systematic approach.

The results showed that the state as a system can be represented as internal and external subsystems integrative function between them will play geopolitics. The mechanism of action or geopolitics: the elements of internal subsystems provide some input signals, processes, geopolitics and issues a set of signals for external subsystems, elements of which they are implemented, thus forming a set of signals are for internal subsystems. Determined that the geopolitical process is two-way and continuous. The geopolitical process through suppliers, manufacturers and consumers. A list of factors geopolitical processes and their semantic content: information; political and military; economic; socio-demographic; geography.

It is concluded that the geopolitical processes and geopolitical factors are the basic categories of modern geopolitics, without them it is impossible to make any consideration of geopolitical analysis or develop geopolitical patterns of state.

Key words: geopolitics, geopolitical process, geopolitical factors, the state system, internal and foreign policy, international relations.

Постановка проблеми. У наш час у світі спостерігається підвищення інтересу до геополітичних проблем, висвітлення їх ролі та значення у міжнародних відносинах. Геополітичні інтереси та геополітичні фактори стали повсякденними категоріями у політичних програмах партій,

громадських організацій та лідерів країн. Виступаючи об'єктивними засадами визначення національно-державних інтересів, співвідношення сил на міждержавному, регіональному та локальному рівнях, розробки геополітичних моделей поведінки, геополітичні фактори

© О.В. Дашевська, 2015

впливають і на внутрішній розвиток держави. Сьогодні ми є свідками реалізації геополітичних доктрин провідних держав світу (США, ЄС, Росії та інш.). Геополітика довела на практиці своє право на існування та можливість формувати міжнародний простір. Сучасний світ, після недовгого перемир'я, знов опинився в стані загострення конфліктів, які демонструють і економічний (конкурентна боротьба), і політичний (боротьба за світове лідерство), і військовий (перерозподіл територій між більш сильними країнами, порушення територіальної цілісності країн, релігійні конфлікти, тероризм) характер. Кардинальні геополітичні зміни останніх років істотно трансформували систему міжнародних відносин, призвели до нової геополітичної ситуації, для якої характерне суперництво різних силових центрів за вплив у світі. Формується нова геоструктура світової спільноти, що супроводжується гострими конфліктами, в тому числі і військовими. Така ситуація виводить на перший план питання значення геополітичних факторів, їх вплив на розвиток ситуації. Актуальності додає і розвиток інформаційно-комунікаційних технологій, які стають в один ряд з військовою могутністю країни. Водночас питання сутності геополітичного процесу та факторів, які його формують, не знайшло достатнього відображення в науковій літературі. Саме проблематика ролі та місця геополітики у формуванні внутрішньої та зовнішньої державної політики є актуальною для політологічних наукових досліджень.

Аналіз досліджень і публікацій. Загальним проблемам геополітики, історії її виникнення, становлення та сучасного розвитку присвячено роботи як класиків (Х.Маккіндер, А.Мехен, Ф.Ратцель, К.Хаусхофер, Р.Челлен), так і їх послідовників (З.Бжезінський, В.де ля Бланш, Б.Коен, Н.Спайкмен, С.Хантінгтон та інш.). Саме ці вчені розробили геополітику як самостійну галузь політичної науки, що покликана всебічно дослідити глобальні світові процеси.

Необхідно відмітити і праці вітчизняних учених, направлені на вивчення української геополітики та визначення місця нашої держави у світовому просторі, відношення до традиційних геополітичних поглядів та новітніх політичних теорій. Найбільший вклад у вирішення даних проблем внесли І. Лисяк-Рудницький, М. Грушевський, М. Драгоманов та інш.

Вітчизняними вченими здійснюються спроби висвітлити такі важливі теоретико-методологічні питання, як місце геополітики в системі наук, її проблематику, зміст, визначити основні геополітичні фактори. Серед сучасних вітчизняних науковців можна назвати О. Білоруса, В. Копійко, Ю. Макара, Г. Перепелицю, А. Романюка, С. Федуняка та інших.

Метою дослідження було визначено виділення місця геополітики в державній системі, обґрунтування роботи/дії геополітичного про-

цесу та його впливу на розвиток міжнародних відносин.

Виклад основного матеріалу. Початок ХХ століття знаменував собою активне поширення методології системного підходу до аналізу складних економічних явищ. Провідне місце в системних дослідженнях займає загальна теорія систем, основи якої заклад у 40-х роках ХХ століття Л. фон Берталанфі [6]. Більшість спеціалістів у галузі загальної теорії систем розглядають її як своєрідну метатеорію, яка узагальнює розроблені різними галузями науки знання про системи; як теорію, яка займається дослідженням системних теорій, виступаючи в якості науки про системи будь-яких типів [6, с. 72–73]. Окрім загальної теорії систем, системні дослідження включають у себе також системний аналіз, системний підхід. Системний підхід представляє собою методологічне вираження принципу системності і в цілому загальної теорії систем, загальнонаукову методологію якісного дослідження й моделювання різних об'єктів і процесів як систем. Серед багатьох дослідників поширена справедлива думка про те, що системний підхід є аналогом математики там, де математичні методи не можуть застосовуватись, наприклад у сфері гуманітарного знання [5, с. 22].

Узагальнене визначення поняття системи можна надати за двома основними підходами:

1. Дескриптивне – системою є сукупність об'єктів і процесів, які називаються компонентами, взаємопов'язаних і взаємодіючих між собою, і утворюють єдине ціле, яке має властивості, що непридатні його компонентам, взятих окремо.

2. Конструктивне – система визначається її функцією або метою та будується шляхом виокремлення її із середовища.

Характер будь-якої системи визначається, з одного боку, середовищем, в якому вона знаходиться, а з іншого – особливостями структурних зв'язків між елементами системи. Елементи системи перебувають між собою у певних відносинах і зв'язках. Відносини і зв'язки у системі самі можуть розглядатися як її елементи, що підпорядковуються відповідній ієрархії. Це дозволяє будувати різні послідовності включення систем одна в одну, які описують об'єкт дослідження з різних сторін [3, с. 62].

Розвиток і функціонування системи відбуваються через взаємозалежність її складових компонентів, їх якісні та кількісні зміни. Якщо відомі структура, механізми функціонування і розвитку, можна управляти системою, змінювати умови, в яких вона знаходиться, через формування та зміну відповідних інститутів та елементів інституційного забезпечення.

Держава – це і політична, і економічна, і соціальна категорія, що представлені правовою оболонкою дій специфічних надбудованих структур, які забезпечують оптимальні умови збереження, перетворення і реформування сус-

пільства [4, с. 122]. Держава виступає як орган економічного і соціального перетворення суспільства, як апарат управління господарством і виконує певні соціальні, економічні, політичні та правові функції [1].

Поширеною класифікацією функцій держави є їх поділ на внутрішні та зовнішні, хоча з поглибленням глобалізаційних та інтеграційних процесів у світі межа між ними зникає. Виходячи з цього, державу як систему можна представити у вигляді внутрішньої та зовнішньої підсистем, інтегративну функцію між якими буде відігравати геополітика. Адже геополітика виступає тим механізмом, який показує засади міжнародної політики та її вплив на внутрішній розвиток держави (рис. 1).

Рис. 1. Місце геополітики в державній системі

темі

Складено автором

Геополітика виступає тим зв'язуючим елементом, який забезпечує нерозривність двох основних підсистем. При цьому через геополітичну обробку здійснюється взаємовплив підсистем одна на одну, зберігається так званий баланс впливу всередині держави. Геополітика виступає посередником, координатором та модератором процесу державотворення.

Механізм роботи або дій геополітики досить простий: елементи внутрішньої підсистеми дають певні вхідні сигнали, які геополітика обробляє і видає набір сигналів для зовнішньої підсистеми, елементи якої їх реалізують, формуючи при цьому набір сигналів уже для внутрішньої підсистеми. Геополітичний процес є двостороннім та безперервним (рис. 2).

Геополітичний процес забезпечується поставачальниками, виробниками і споживачами. Як і в економічних процесах, головну роль тут відіграє кінцевий вигодонабувач. Теоретично головним вигодонабувачем є держава, а конкретніше – її населення. Водночас практика і досвід світових геополітичних процесів свідчить про дещо інше. В залежності від того, хто виступає головним вигодонабувачем, обираються поста-

чальники і споживачі геополітичного процесу. Наприклад, якщо у міжнародні відносини вступає пара держава-держава, тоді і вигодонабувачами будуть дані держави, а якщо ТНК – держава, тоді, відповідно, вигодонабувачем буде і ТНК.

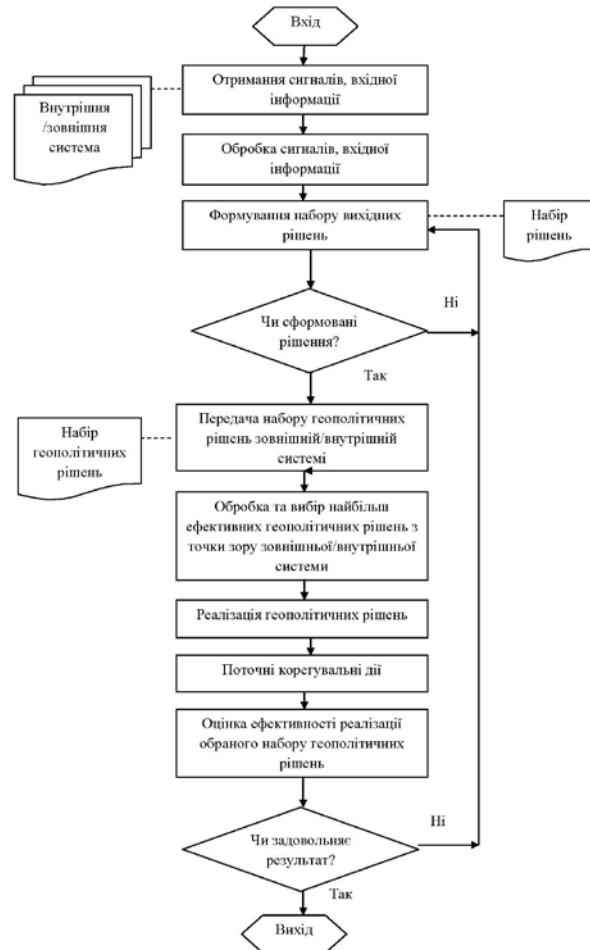

Рис. 2. Блок-схема процесу дії геополітики в державній системі.

Складено автором.

Дана блок-схема є дуже спрощеною ілюстрацією, адже у геополітичному процесі задіяні одразу всі елементи внутрішньої та зовнішньої підсистем державної системи. Необхідно врахувати і те, що всі міжнародні актори, насамперед, є соціальними системами, основу яких складають люди. Відповідно, вигодонабувачами, в першу чергу, є люди – це можуть бути як населення певної країни/регіону/світу, члени міжнародної компанії чи організації, так і більш вузьке коло політичної еліти та/або окремі особи. При цьому геополітичний процес забезпечує різноманітну взаємодію всіх потенційних учасників.

Розгляд геополітичного процесу як взаємозв'язуючого механізму внутрішньої та зовнішньої підсистем державної системи змінює і

традиційне уявлення про геополітичні фактори, їх роль та взаємозалежність. Важко не погодитись з тим, що в сучасному світі дати однозначну відповідь, який з геополітичних факторів є найвпливовіший і головний у геополітичній потужності країни – неможливо. Для різних країн пріоритетний набір таких факторів та їх складових буде індивідуальним. Водночас можна виділити і такі, що є загально визнаними і значимими для всіх учасників геополітичного процесу, які відображають загальносвітові тенденції розвитку міжнародних відносин. На нашу думку, можна запропонувати такий перелік факторів геополітичного процесу, в залежності від терміну їх зміни:

1. Інформаційний – від одного дня;
2. Політико-військовий – від одного місяця;
3. Економічний – від 1-3 місяців;
4. Соціально-демографічний – від одного року (зміна настроїв та поведінки);
5. Географічний – від трьох років.

Всі п'ять перелічених факторів виступають одночасно і постачальниками, і виробниками, і споживачами геополітичного процесу. Саме на цих факторах, з урахуванням особливостей різних країн, базуються сьогодні їх внутрішня та зовнішня політика, геополітична лінія поведінки. Щодо змісту даних факторів, то кожен з них представляє сукупність певних геополітичних змінних, які узагальнено виражають конкретні параметри стану та розвитку учасника міжнародних відносин. Зміст кожного з них стосовно держави як повноправного суб'єкта міжнародних відносин включає в себе наступні загальні складові:

1. Інформаційний фактор є одним з найпотужніших у сучасній геополітиці, він має безпосередній вплив на всі інші. З точки зору геополітичного процесу, інформація виступає базисом розбудови міжнародних відносин та внутрішнього соціально-політичного і економічного середовища. Інформаційний фактор характеризується через цілу низку складових, серед яких і рівень освіченості населення, рівень розвитку науки та техніки, наявність та розвиненість медіа простору, доступ до всесвітньої мережі Інтернет, комп'ютеризація населення, розвиток телекомунікацій, наявність сучасних засобів радіоелектронної боротьби, розвідки та захисту, можливість ведення психологічної боротьби як всередині держави, так і за її межами та багато іншого.

2. Політико-військовий фактор: тип держави, організація політичної системи, адміністративний розподіл, розвиток демократичних процесів, забезпечення прав і свобод громадян, верховенство закону, стійкість влади, політич-

ний клімат, місце і роль держави у міжнародній системі, політичні угруповання та клани, військово-стратегічне положення, участь у блоках та альянсах, боєздатність та боєготовність, рівень розвитку оборонно-військової промисловості, військовий потенціал, наявність систем швидкого реагування, чисельність армії і її оснащення та інше.

3. Економічний фактор представлений рівнем розвитку національної економіки, валовим національним продуктом та його часткою у світовому виробництві, рівнем доходів населення, інвестиційною привабливістю, розвитком фінансової інфраструктури, станом національної валютної системи, енергетичною складовою економіки та її залежністю від зовнішніх ринків, станом зовнішньої торгівлі тощо.

4. Соціально-демографічний фактор відображає чисельність, демографічний потенціал населення та демографічні тенденції, соціальний статус населення, соціальну захищеність населення, соціальні конфлікти і протиріччя в суспільстві, умови життя населення, етнічне розмаїття держави, самобутність народу, історичні та культурні традиції, релігійні переважання та ступінь релігійності населення тощо.

5. Географічний фактор характеризується територією, яку займає країна, її площею, ландшафтом, природними ресурсами, топографією та кліматичними умовами, наближеністю чи віддаленістю від океанів та морів, близьким оточенням держави тощо. Серед геополітичних факторів, які здійснюють вплив на політичну діяльність людей, географічний найменше підлягає змінам. Саме він виконує вирішальну роль у політиці держави доти, доки незмінне її географічно-просторове положення [2, с. 49].

Таким чином, виділені геополітичні фактори є сукупністю природних та соціальних, матеріальних та духовних ресурсів держави, які формують той потенціал, наявність чи використання якого дозволяє країні розбудовувати свою внутрішню та зовнішню політику й формувати геополітичну модель поведінки у міжнародних відносинах.

Висновки. Геополітичний процес та геополітичні фактори виступають базовими категоріями сучасної геополітики, без їх врахування неможливо здійснити ні геополітичний аналіз, ні розробити геополітичну модель поведінки держави. Разом з тим, саме системний підхід до розгляду геополітичного процесу та системний аналіз його факторів, їх оцінка та ранжування повинні лягти в основу формування геополітичної концепції нашої країни, оцінки її потужності та потенціалу, розбудови подальшої стратегії у міжнародних відносинах.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ:

1. Грабинський І. М. Сучасні економічні системи. // Економічна теорія: макро- та мікроекономіка. / За ред. З. Ватаманюка, С. Панчишина. – Львів: Інтереко, 1998.

2. Долматов І.В. Геополітичні фактори в розвитку держави / І.В. Долматов // Актуальні проблеми держави і права, №3, 2003. – С.47 – 50.
3. Економічна теорія. Політекономія : підручник / В. Д. Базилевич [та ін.]; ред. В. Д. Базилевич. - 7-ме вид., стер. - К. : Знання-Прес, 2008. - 719 с.
4. Економічні системи : Моногр. Т. 1 / ред.: Г. І. Башнянин. - Л. : Вид-во Львів. комерц. акад., 2006. - 484 с.
5. Костюк В.Н. Изменяющиеся системы. - М.: Мир, 1993. – 352 с.
6. Садовский В.Н. Основания общей теории систем. - М.: Наука, 1974. – 280 с.

Стаття надійшла до редакції 18.06.2015

REFERENCES:

1. *Graby`ns`ky`j I. M. Suchasni ekonomichni sy`stemy` (Modern economic systems). Ekonomichna teoriya: makro- ta mikroekonomika.* – L`viv: Intereko, 1998.
2. *Dolmatov I.V. Geopolity`chni faktory` v rozvy`tku derzhavy` (Geopolitical factors in development) // Aktual`ni problemy` derzhavy` i prava, № 3, 2003. – P.47 – 50.*
3. *Ekonomichna teoriya. Politekonomiya : pidruchny`k (Economic theory. Political: a textboo).* - K. : *Znannya-Pres*, 2008. - 719 p.
4. *Ekonomichni sy`stemy` : Monogr (Economic system: Monograph). Vol. 1. - L. : Vy`d-vo L`viv. komercz. akad., 2006. - 484 p.*
5. *Kostyuk V.N. Izmenyayuschiesya sistemyi (Changing the system).* - M.: *Mir*, 1993. – 352 p.
6. *Sadovskiy V.N. Osnovaniya obschey teorii sistem (The grounds of general systems theory).* - M.: *Nauka*, 1974. 280 p.

Дашевська Ольга Володимирівна – кандидат економічних наук, доцент
Дніпропетровський університет імені Альфреда Нобеля
Адреса: 49000, вул. Набережна Леніна, 18
E-mail: dashevskay@mail.ru

Dashevs`ka Ol`ga Volodymyrivna – PhD in economics, associate professor
Alfred Nobel university in Dnipropetrovsk
Address: 18, Naberezhna Lenina Str., Dnipropetrovsk, 49000, Ukraine
E-mail: dashevskay@mail.ru